

herOpenend

In HerOpenend, het vervolg van Kovaardij, bezoekt De Kovel voormalige abdijen van benedictijnen en cisterciënzers in de Lage Landen. De reporter van dienst gaat na wat er nog aan monastieke waarden herkenbaar is in en rond de herbestemde kloosters. Soms is de spirituele component verscholen en verloren in het landschap, soms is die zo verveven met het dagelijkse doen en laten van de 'bruiklener' maar zegt het de passant niets meer. Tot een opmerkzame geest een en ander heropent.

Herbestemd en heropend is alles wat het verdient bewaard te worden.

Cisterciënzererfgoed als getuige van woelige tijden

Een Vlaamse abdijstichting in Kent

Harry van Royen

Willem van Ieper maakte een abdijstichting in het Engelse Kent in 1143 mogelijk door de schenking van gronden tussen Sandling en Boxley (nabij Maidstone). Willem was een natuurlijke zoon van Filips van Lo en een kleinzoon van graaf Robrecht de Fries. Hij was burggraaf van Ieper, maar probeerde twee keer – in 1119 en in 1127 – de gravenkroon van Vlaanderen te verwerven.

In 1127 wilde Willem graaf Karel de Goede opvolgen. Hij kreeg daarvoor de steun van de Engelse koning Henry I die zo zijn Normandische neef Willem Clito wou dwarsbomen. Om dat te organiseren stuurde koning Henry I een andere neef – graaf Steven van Blois – naar Vlaanderen. Als echtgenoot van gravin Mathilde van Boulogne had Steven er ook alle belang bij dat in Vlaanderen een bewind kwam dat hem gunstig gezind was. Graaf Willem Clito belegerde Ieper en kreeg daarbij de hulp van de Franse koning Lodewijk VI. Tijdens die belegering openden de stedelingen een poort en de pretendent graaf werd gevangengenomen en naar het kasteel van Rijsel afgevoerd.

Toen Diederik van den Elzas in 1128 graaf werd, kreeg Willem van Ieper zijn bezittingen terug, als bedanking voor bewezen diensten. Maar omdat Willem kort daarop het grafelijk kasteel van Sluis bezette en bovendien in de omgeving van Dowaaï plundertochten ondernam, werd hij door de nieuwe graaf toch verbannen.

Etappe 13: Boxley, ergens tussen Vlaanderen en Clairvaux

Ook buiten de huidige grenzen van de Benelux zijn monastieke sporen te vinden, die hun oorsprong hebben in de Lage Landen. De cisterciënzerabdij van Boxley werd in de middeleeuwen gesticht door Willem van Ieper. De abdij site nabij Maidstone is lang een landschapelijk rustpunt in het Kentse landschap geweest. Tot de noden van de moderne maatschappij de aanleg van een autosnelweg – de M 20 – noodzakelijk maakte en het eeuwenoude, aaneengesloten monastieke abdijlandschap onverbiddelijk in tweeën werd gesneden.

Een Vlaamse outcast in Engeland

Willem trok naar Engeland waar hij gastvrijheid genoot bij Steven van Blois. Hij was er dus op het gepaste moment toen koning Henry I overleed en Steven van Blois in 1135 op het punt stond de Engelse koningskroon over te nemen. Die kroonwisseling verliep ook niet zonder slag of stoot, want naast opstandige Normandische baronnen claimde ook Mathilde, de overlevende dochter van koning Henry I en weduwe van de Duitse keizer Hendrik V, de Engelse koningskroon. Tijdens de jarenlange opvolgingsoorlog – tussen 1136 en 1154 – was Willem van Ieper in dienst van koning Steven. Hij ontpopte zich als aanvoerder van een huurlingenleger van Vlamingen en Bretoenen.

Kent was Willems bruggenhoofd, waardoor hij uit de koninklijke domeinen een jaarlijkse vergoeding kon opstrijken.¹ Het strategisch gelegen kasteel van Rochester, aan de Medway op de weg naar Londen, was buiten oorlogsacties zijn hoofdverblijfplaats. Die burcht was niet ver verwijderd van Maidstone en Boxley. Het heerlijk domein van Boxley had Willem van koning Steven ontvangen als bonus voor bewezen diensten.

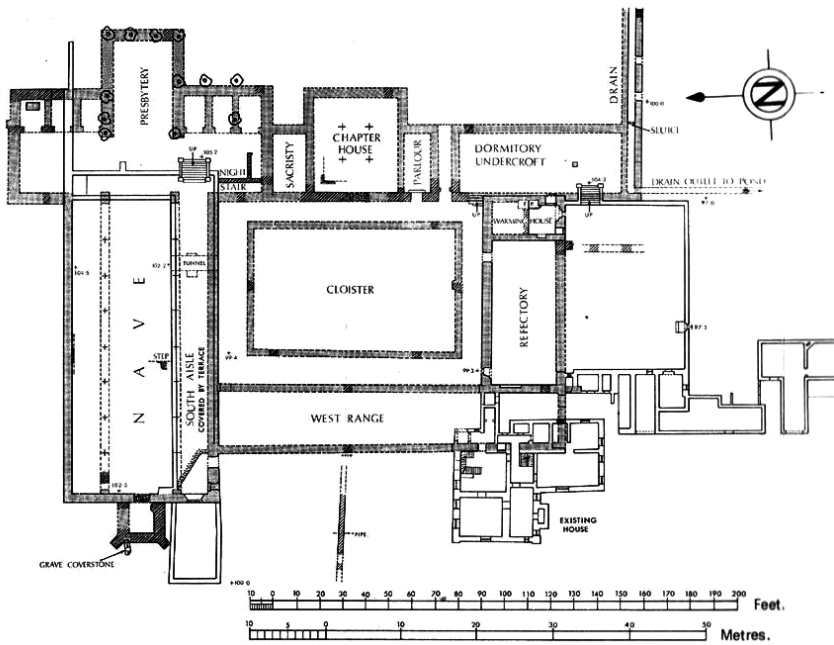
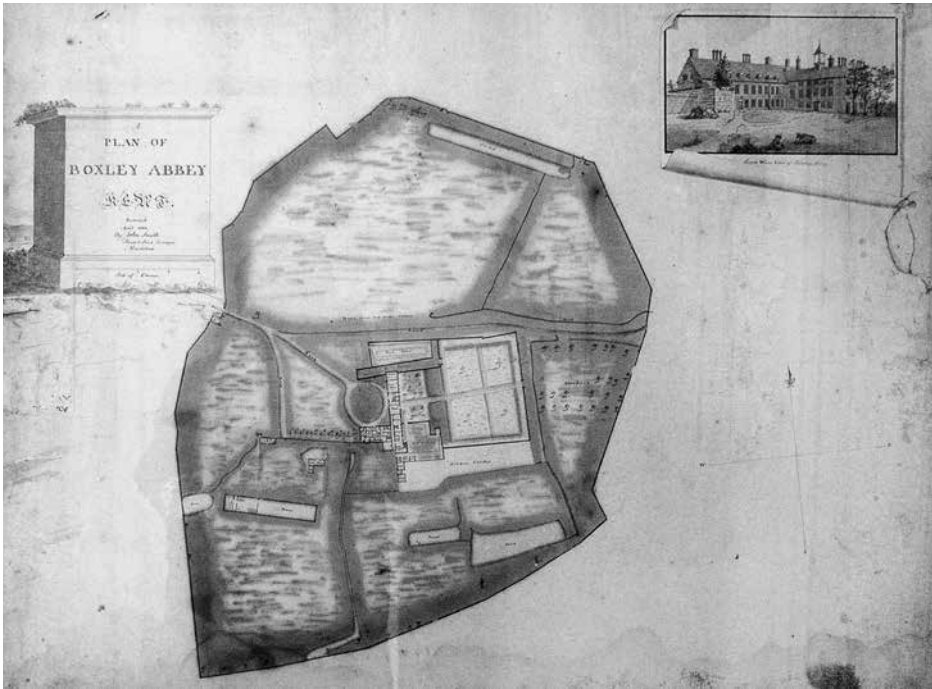
Als legeraanvoerder was Willem ook verantwoordelijk voor het ophalen van oorlogsbelastingen bij abdijen, zoals Saint Albans en Abingdon. Dat deed hij *manu militari*. Samen met zijn huurlingen, die Vlaamse wolven werden genoemd, schilderden de Engelse religieuze kroniekschrijvers hem dan ook als de ‘gesel van Kent’ af. De beeldvorming over de Vlamingen kreeg er eeuwenlang een slechte naam door.²

Boxley stroomt vol met cisterciënzers

Ondertussen was Willem van Ieper wel gestart met boetedoening om zijn militaire esbatterementen te compenseren. Dat deed hij vooral door het geven van geld en goederen aan abdijen. De monastieke gebedskracht werd immers hoger ingeschat dan die van gewone seculiere clerici.

In 1146 kwam een groepje monniken uit Clairvaux de abdij in Boxley bezetten. Of de eerste abt, Lambert genaamd, en zijn twaalf monniken allen van Clairvaux of een van haar stichtingen kwamen, staat niet vast. Wel is zeker dat de tweede abt, een zekere Thomas die in 1152 of 1153 werd aangesteld, afkomstig was van de cisterciënzerabdij van Fontenay in Bourgondië, een dochter van Clairvaux. Over de situatie in Engeland moet Thomas veel vernomen hebben van de bisschop van Norwich, Éverard de Calne, die zich als emeritus omstreeks 1145 in Fontenay teruggetrokken had. De derde abt, dom Walter, ging voor in de begrafenis van aartsbisschop Thomas Becket eind 1170. Hoe kwam dat? Abt Walter was voor overleg in Canterbury op het moment van de moord en aangezien Thomas Becket onder zijn bisschoppelijke albe een typisch cisterciënzerhemd van geitenhaar droeg, vond iedereen het normaal dat de abt van Boxley de eerste begrafenisdienst voor zijn rekening nam.³

De Engelse aartsbisschoppen en koningen verzochten de abten van Boxley dikwijls om als bemiddelaars op te treden, zeker bij conflicten met de

Plattegrond van de absite Boxley (1952) en plan van het klooster (1973).

benedictijnse abdijgemeenschap van Canterbury. Ze werden daarbij stevast gekoppeld aan de abt van Rievaulx of de prior van Robertsbridge of Leeds (Kirkstall). Het toppunt van diplomatieke missie was wel toen de abt van Boxley en de prior van Robertsbridge in 1194 acties ondernamen die tot het vrijkopen van de Engelse koning Richard I Lionheart leidden. Prior John van Robertsbridge werd in 1214 abt van Boxley en in 1236 de tweede Engelse abt van Cîteaux.

De twee volgende eeuwen verkeerde de abdij van Boxley in relatief rustig vaarwater. Vermeldenswaard is wel de overname van de bezittingen van East-church op het eiland Sheppey, een parochie die tot dan toe bij de Vlaamse cisterciënzerabdij Ten Duinen behoorde. Boxley verkreeg daardoor in 1314 de patronaatsrechten over de parochiekerk. De kerk verkeerde evenwel in een erbarmelijke staat. In 1431-1432 werd ze heropgebouwd door lekenbroeders van Boxley, blijkbaar naar een ontwerp van de cisterciënzermonnik William Nuds.⁴

Pelgrimshalte

De abdij van Boxley bevond zich op een strategische plek nabij een prehistorische weg die tussen 1171 en 1538 als alternatieve pelgrimsweg tussen Winchester en Canterbury fungeerde. De meeste pelgrims gebruikten de oude Romeinse heerweg, Watling Street, tussen Wroxester en Dover en de andere kanaalhavens.

De pelgrims maakten graag een ommetje van een kleine kilometer naar Boxley, want de abdij was aantrekkelijk als halteplaats wegens een aantal relieken die de monniken in beheer hadden. Een opmerkelijk reliek was een vingerkootje van Sint Andreas, bewaard in een zilveren houder.⁵ Net buiten de abdijsmuren was een poortkapel toegewijd aan Sint Andreas, met allicht een 14de-eeuwse kern maar voor de datering verkiezen de specialisten het jaartal 1484. Een kapelaan droeg er geregeld de mis op. We mogen aannemen dat op de feestdag van Sint Andreas, 29 november, het reliek naar de kapel kwam om er extra pelgrims aan te trekken.

Een ander reliek was een miraculeus beeld van Sint Rumwold (Rumbold) van Buckingham, een 7de-eeuwse Angelsaksische heilige. De boreling Rumwold zou maar drie dagen geleefd hebben, maar dat was genoeg om zijn geloof te belijden, gedoopt te worden en een sermoen in het Latijn te geven voor hij overleed. Het beeldje was klein en woog niet veel. Maar toch kon je het alleen oppakken als je niet gezondigd had. Bij de ontmanteling van de abdij zou een pin gevonden zijn waarmee het beeldje kon worden vastgehouden.

Veel devotie genereerde de zogenaamde Root of Grace: een levensgroot beeld van Christus met bewegende ledematen en rollende ogen. Het beeld kon wenen, de mond bewegen en schuim afgeven. Bij de inspectie in 1538 bleek echter dat achter het beeld touwen en stokken aanwezig waren om de sculptuur te laten bewegen.⁶ In 1524 had de aartsbisschop van Canterbury, William Warham, het beeld nog geprezen. Allicht stond het beeld boven het doksaal, de plek waar gewoonlijk een Christusfiguur aan het Kruis te vinden is.

De abdijschuur (ook wel hospitium genoemd) van Boxley. © foto's: Harry van Royen.

De reredorter. © foto: Harry van Royen.

Kapel aan de zijkant van de (nieuwe) abdiijkerk.

Zijdeur van het Sint Andreas poortgebouw. Priesterdeur met inijkraam in de Sint Andreas poortkapel.
© foto's: Harry van Royen.

Het schrijn of Heilig Kruis werd al eind jaren 1360 gelanceerd. Vanaf 1371 tot eind 14de eeuw oefende het een enorme aantrekkingskracht uit, waardoor de financiële toestand van de abdij aanzienlijk verbeterde.⁷ De realisatie van die pelgrimsmagneet mag op het conto geschreven worden van abt John Herrietsham die met dit 'wonder' de economische problemen veroorzaakt door de pest kon milderen. Eigenlijk gehoorzaamde hij alleen de pauselijke

directieven die een betere economische efficiëntie oplegden aan abdijen en priorijen.⁸ Voor de bedevaarders betekende het schrijn ook sociale en psychologische voldoening. Helaas werd het naar Londen gebracht en daar publiekelijk in brand gestoken: een reactie op de rooms-katholieke magie en volksverlakerij.

Pas eind 19de eeuw groeide het besef dat het hier niet om een mirakelbeeld ging, maar om een theaterachtige representatie van Christus, een evocatie waarbij ervan uitgegaan werd dat de (meeste) toeschouwers wel door hadden dat de ledematen door een extern mechanisme in beweging kwamen. Het beeld en de theatrale bewegingen strookten in elk geval niet met de protestantse interpretatie van zuivere geloofsdaden. Maar voor de commissarissen die een reden moesten vinden om abdijen te confisqueren, waren dergelijke devotionele pelgrimsobjecten wel een godsgeschenk.⁹

In 1538 stond abt John Dobbs de abdij af aan de kroon. In ruil daarvoor kreeg hij een jaarlijks pensioen van 50 pond voor hemzelf en kleinere pensioenen voor de negen monniken.¹⁰ Hij had op meer gehoopt, maar koos eieren voor zijn geld, want de commissarissen maakten er geen geheim van dat ze de abdij een oord van oplichterij vonden. Kort daarna werd het domein aan meerdere families bedeed, onder andere aan de Wyatt familie. De kern kwam in het bezit van de familie Best-Shaw.

Heritage at Risk

De kern van de abdijsite, de 'inner precinct', staat al enkele jaren op de lijst van bedreigd erfgoed. Niet als gevolg van de interesse van vastgoedmakelaars, maar door langdurig gebrek aan onderhoud. Zo waren de 13de-eeuwse schuur en de omheiningsmuren sterk in verval geraakt. De oude eigenaars waren simpelweg niet bij machte om hun 'white elephant', zoals de schuur genoemd werd, op een goede manier te beheren. Vooral dat immense lekkende dak baarde kopzorgen.

Bij dendrochronologisch onderzoek van het hout in de schuur kon vastgesteld worden dat een balk geveld werd kort na 1273, maar de meeste balken uit het schaargebinte kwamen wel uit een latere periode: de winter van 1382-1383. Van de lintelen van een poortingang kon een dendro uitgevoerd worden met als dateringsperiode 1371-1403.¹¹ De dorpskerk van Boxley, Saint Mary and All Saints, heeft een gelijkaardige dakconstructie. Het is niet ongebruikelijk dat parochiekerken in de nabijheid van een cisterciënzerabdij identieke bouwkundige vormen vertonen.

De Society for the Protection of Ancient Buildings (SPAB), opgericht in 1877 door William Morris, het icoon van de Arts & Crafts beweging, is niet alleen de oudste monumentenvereniging ter wereld. Ze doet ook veel aan sensibilisering en ze stimuleert de opleiding. SPAB koos Boxley als locatie om jongeren grotere kennis over en bijscholing rond oude restauratietechnieken aan te bieden. De abdijschuur, die mogelijks ook dienstdeed als gastenverblijf of

hospitium, en de omheiningmuren worden tijdens jaarlijkse werkkampen gerestaureerd. Op het programma van die kampen staat ook een kennismaking met de (architecturale) geschiedenis van de cisterciënzerorde. En heel af en toe zijn er interessante ontdekkingen, zoals bij het vrijmaken van de *reredorter*, de gracht die onder de latrines liep en de ontlasting afvoerde.

De renovatie en restauratie van de oude Sint Andreas poortkapel staat ook op de agenda. Die kapel werd kort na de Dissolution of the Monasteries omgevormd tot woning en deels vergroot. In de 19de eeuw was er een winkel annex postkantoor gevestigd. Het gebouw was al enige tijd onderkomen en werd in 2018 door de SPAB aangekocht om het volgens de normen van de vereniging te restaureren. Dat betekent dat bouwhistorisch, archeologisch en landschappelijk onderzoek meegenomen worden om het gebouw en de directe omgeving te kunnen doorgronden. De aanpassingen aan het gebouw en de directe omgeving veroorzaken immers problemen die om oplossingen vragen. Dat gebeurt dankzij het Old House Project: een mengeling van afzonderlijk professioneel onderzoek en opleidings- en sensibiliseringskampen.¹²

De kern van de poortkapel is momenteel weer traceerbaar. Daarbij valt vooral de aanwezigheid op van twee *hagioscopes*: kijkgaten langs beide kanten van de kapel om de hostie of het relik te kunnen aanschouwen. De deuropening voor de kapelaan is eveneens nog aanwezig, evenals het (dichtgemetselde) boograam. De poortkapel bood voorbijgangers die niet welkom waren in de abdij een religieus steunpunt aan. Het hele poortcomplex betekende voor de monniken ook een soort spirituele verdedigingslijn tegen de slechte invloeden van de wereld. Voor mensen die wel naar de abdij mochten was de buitenpoort (met kapel) een baken. Zodra ze die buitenpoort bereikten, wisten ze dat ze nog slechts enkele tientallen meters moesten wandelen vooraleer ze aan de binnenpoort kwamen. Ideaal om zich tussen beide poorten – een soort van purgatorium – te bezinnen. De herstellingswerken die de SPAB aan de Sint Andreaskapel uitvoert zorgt dus niet alleen voor een monumentale meerwaarde, ze geven ook aan dat een (middeleeuws) cisterciënzerdomein tot op vandaag meerwaarde biedt, zowel voor spirituele overpeinzingen, historisch onderzoek als herbestemming en toetsing van restauratietechnieken.

Poortgebouw Sint Andreas. Sporen van een gotisch boogvenster in het bouwwerk.

Monastiek landschap

Voor de Engelse monumentendienst is Boxley een van de meest complete cisterciënzerabdijsites in Groot-Brittannië. De abdijsite en de oude poortkapel zijn thans echter door de M 20 afgesneden van de abdijhoeve (lower grange farm) en de bijhorende abdijmolen. Via een weg onder de autostrade kan men er wel geraken; de Grange Lane of Uithofweg loopt dan weer parallel (langs beide kanten) aan de autosnelweg. Het wandelpad dat doorheen een deel van het neerhof loopt, laat een blik toe op de abdijschuur. Dat pad passeert langs de oude poortkapel en loopt richting de lagergelegen abdijhoeve en abdijmolen met spaarvijvers.

Binnen het abdijschuurcomplex zelf zijn de abdijschuur en het oude kloosterpand te bekijken. De gebouwen van het pand zijn gesloopt, de vroegere sacristie en kapittelzaal liggen onder een verhoging die toegang geeft tot de tuinzone. De muren van de abdijkerk zijn nu de stenen omheining van een watertuin. Een beekje dat vroeger ook water aanvoerde voor de abdij loopt er middenin en geeft op die manier ook een paradijselijk gevoel. De bouwkundige restanten van het doksaal zijn te bezichtigen, een gelijkaardig (intact) exemplaar is te zien in de parochiekerk van Boxley. Restanten van de refter zijn dan weer ingebouwd in het 18de-eeuwse landhuis.

Het klooster verschaft een besloten, beschermend gevoel en de gelukkig niet volgebouwde abdijsite tussen kerk en schuur zorgt bovendien voor een zalig gevoel van weidsheid. Het zoemende geluid van de auto's op de snelweg en het geratel van de Eurostar aan de andere kant is de permanente ruis die een ondefinieerbaar tijdsverloop suggereert. Hoe dan ook, de monastieke site nodigt uit tot reflectie; je kunt er moeilijk afscheid van nemen.

Afscheid nemen van Kent diende Willem van Ieper wel te doen. Nadat alle andere Vlaamse huurlingen vertrokken waren, moest ook hij in 1157 Engeland verlaten. De nieuwe koning Henry II wou de rust laten terugkeren en had op dat moment ook geen geld meer om huurlingen te betalen. Willem trok zich terug in de abdij van Lo. Tijdens zijn laatste levensjaren legde de ondertussen blind geworden Willem zich verder toe op het begunstigen van zijn geliefde Boxley in Engeland en zes abdijen in de Westhoek: Lo (waar hij in 1165 begraven werd), Ten Duinen in Koksijde, Sint-Winoksbergen, Broekburg en Sint-Omaars.¹³ Zowel de benedictijnse Sint-Bertinusabdij binnen de muren van deze laatste stad als de cisterciënzerabdij van Clairmarais buiten de stadsmuren werden door hem gesteund. De rijkdom vergaard uit een langdurig militair engagement in Engeland besteedde hij op die manier aan het vrijwaren van zijn zielenheil.

Harry van Royen (°1965) is historicus. Onderzoekservaring deed hij vooral op in de domeinen industriële archeologie, nijverheidsgeschiedenis, historische milieuvontreiniging, monumentenzorg en herbestemming van industriële architectuur en monastieke instellingen in de Lage Landen.

Eindnoten

- ¹ Kate Norgate, "William of Ypres", in: *Dictionary of National Biography* 61 (1885-1900) 356-358.
- ² Eljas Oksanen, *Flanders and the Anglo-Norman World, 1066-1216*, Cambridge, 2015, blz. 231-237.
- ³ J. Cave-Browne, *The History of Boxley Parish; the Abbey, Rood of Grace, and Abbots...*, Maidstone, 1892, blz. 71.
- ⁴ John Newman, *Pevsner Architectural Guides: Buildings of England, North East and East Kent*, Londen, 1983, blz. 303-304.
- ⁵ J. Cave-Browne, *The History of Boxley Parish*, blz 30-31, 46.
- ⁶ Jonathan Sumption, *Pilgrimage. An Image of Mediaeval Religion*, Londen, 2002, blz. 56, 270; Sidney Heath, *Pilgrim Life in the Middle Ages*, Boston, 1912, blz. 227-235.
- ⁷ Elizabeth Eastlake, *Redressing the Balance: Boxley 1146-1538. A Lesser Cistercian House in Southern England*, Winchester, 2014, blz. 180.
- ⁸ Peter King, *The Finances a/the Cistercian Order in the Fourteenth Century*, Cistercian Studies 85, Kalamazoo, 1999, blz. 99.
- ⁹ Leanne Groeneveld, "A Theatrical Miracle: The Boxley Rood of Grace as Puppet", in: *Early Theatre* 10 (2007/2) 11-50.
- ¹⁰ Richard Fawcett, "Boxley", in: David Robinson (ed.), *The Cistercian Abbeys of Britain. Far from the Concourse of Men*, Londen, 1998, blz. 74.
- ¹¹ Martin Bridge, *Tree-Ring Analysis of Timbers from the Abbey Barn, Boxley, Kent*, Mapledurham, 2005.
- ¹² Voor verdere informatie of om het project te steunen: <https://www.spab.org.uk/old-house-project>.
- ¹³ Edward De Maesschalck, *De Graven van Vlaanderen, 861-1384*, Antwerpen, 2018, blz. 134.

Parkeer ook eens bij deze

... en ontdek hoe je kovel
een Parnassusmantel wordt!

DE BETERE POËZIE
EN BEELDENE KUNST

www.uitgeverijp.be